

Baranyi Anna

· MTA Zenetudományi Intézet
· annab@zti.hu

ÚJABB ADATOK ERKEL FERENC
BRANKOVICS GYÖRGY CÍMŰ OPERÁJÁNAK
BUDAPESTI ŐSBEMUTATÓJÁRÓL
(Stevan Todorović vázlatrtervei)

*New Data on the World Premiere of the Opera Brankovics György by
Ferenc Erkel, in Budapest (Concept designs by Stevan Todorović)*

Erkel Ferenc a *Brankovics György* című opera ősbemutatójának (1874) rendezését Molnár Györgyre bízta, aki a látványos színpadi produkció első meggyőződéses képviselője volt Magyarországon. Molnár a díszletek és jelmezek autentikus kivitelezéséhez a szerb fővárosból kért vázlatokat, amelyeket a színházi területen is jártas belgrádi festőművész, Stevan Todorović készített el. Todorović vázlatai töredékesen maradtak fenn, de az eddig felkutatott anyag alapján is Molnár rendezését és Stevan Todorović díszlet- és jelmezterveit a magyar és az európai szcenikatörténet szempontjából is rendkívül jelentősnek tartjuk.

Kulcsszavak: Erkel Ferenc, Molnár György, Stevan Todorović, Molnár Árpád, opera, jelmeztervek, díszlettervek, Belgrád, Budapest

Az Erkel Ferenc *Brankovics György* című operájának ősbemutatójához készült díszlet- és jelmeztervekkel 2008-ban kezdtem foglalkozni, amikor Gyulán, az Erkel Társaság szervezésében évente megrendezésre kerülő Erkel-konferencián tartottam előadást. A téma idén, Erkel Ferenc születésének 200. évfordulóján nagyobb aktualitást kapott. A Brankovicsról szóló opera 19. századi jelmezterveinek egy része az MTA Zenetudományi Intézet Zenetörténeti Múzeumában, másik részük pedig a Magyar Állami Operaházban megrendezett Erkel-émlékiállításán volt látható. A kutatás eredményeként felszínre került új adatok tükrében egészen új jelentőséget kapott az opera és a hozzá kapcsolódó kiállítási anyag. Az ősbemutatóra készült díszlet- és jelmeztervekkel korábban nem foglalkoztak a szakemberek, szerencsére a szerb szakirodalom (KUŠOVAC, VRBAŠKI, GRUJIĆ, KRAUT 2002) és a 19. századi szerb festészet ismeretében számomra ismerős volt Stevan Todorović¹ festőművész neve és munkássága, így kézen-

¹ Stevan Todorović (1832–1925): festőművész. Újvidéken született, az elemi iskolát és a gimnáziumot Szegeden végezte. 1850–1857 között a bécsi Akadémián és Ferdinand

fekvő volt, hogy tanulmányozzam a Magyar Állami Operaház Archívumának gyűjteményében található Todorović-munkákat. Az újabb kutatási eredményekről 2010 októberében Belgrádban a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Muzikológiai Intézetében tartottam előadást. Jelen tanulmány az előadás írott összefoglalásának tekinthető.

A kutatás kiindulópontját az opera 1874. május 20-i bemutatójának színlapja jelentette². A színlapon többek között az is szerepel, hogy a díszletek és a jelmezek Theodorovics István (azaz Stevan Todorović) vázlatai alapján készültek. Tudni lehetett, hogy a Magyar Állami Operaház Archívumának gyűjteményében 24 Molnár Árpád festette jelmeztérkép maradt fenn. Molnár munkái közül a Brankovicshoz készített terve, a *Mara díszöltönye* ismeretes volt a nagyközönség számára is, mert 1993-ban szerepelt az Erkel halálának centenáriumi évfordulójára rendezett kiállításon az Országos Széchényi Könyvtárban.

Az eddig ismert anyaghoz képest újdonságnak számított a négy jelzet nélküli akvarell, a két rajz és a metszetek kivágatai, amelyek a Magyar Állami Opera gyűjteményébe a Magyar Nemzeti Színházból kerültek át 1884 után.

A *Brankovics György* opera kapcsán nem lehet említés nélkül hagyni a történelmi háttérrel, a korabeli hangulatot tükröző műveket, amelyek közül legfontosabb Obernyik Károly³ azonos című színdarabja. A mű bemutató előadása 1856. június 3-án volt a Nemzeti Színházban. A főszerepet a hírneves magyar színész, Egressy Gábor⁴ játszotta, aki a dráma társszerzője is, sőt befejezője volt, miután Obernyik 1855. augusztus 17-én meghalt. Ugyanekkor, 1855-től Jakov Ignjatović⁵ szentendrei író *Djuradj Branković* című történelmi regénye folytatásokban jelent meg a *Srbski Letopis*ban, majd 1859-ben könyv formában is. Brankovics György szerb despota és magyar báró 1856-ban azért került annyira az érdeklődés középpontjába, mert halálának 400. évfordulójáról emlékeztek meg. A Brankovics-téma aktualitásában, népszerűségében, kedvező fogadtatásában egy figyelemreméltó történelmi–politikai–közéleti esemény is

Georg Waldmüller magániskolájában festészetet tanult. Ott Kornelije Stankovićyal és a Vuk Karadžić köré gyűlt szerb fiatalokkal barátkozott. 1860-ban Belgrádban telepedett le. Rendkívül aktív volt a kulturális élet különböző területein. Festőiskolát nyitott, ahol a diákok a festés mellett éneklést és gimnasztikát tanultak. Amatőrszínházat szervezett. 1865-ben gimnáziumi tanár lett; a belgrádi dalárda (Beogradsko pevačko društvo) elnökének választotta. 1867-ben a Szerb Tudós Társaság megbízásából etnográfiai anyagot gyűjtött a moszkvai etnográfiai kiállításra. Aktív részt vállalt a belgrádi Narodno pozorište létrehozásában.

² A színlapból egy-egy példányt őriz az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténelmi Tára és az Országos Színháztörténelmi Múzeum és Intézet

³ Obernyik Károly (1815–1855): író, a magyar társadalmi dráma egyik megteremtője.

⁴ Egressy Gábor (1808–1866): színész, rendező, szakíró, lapszerkesztő, színészpédagógus.

⁵ Jakov Ignjatović (1822–1889): magyarországi szerb író.

NEMZETI SZÍNHÁZ.

Általános Buda-Pest, szerdán, május 20-án, 1874. bérletszínhet

1-ső rendkívüli előadásul, egészen új kiállítással, először:

BRANKOVICS,

Szerbia despotája.

Eredeti új általános 4 felvonásban. Írta Erkel Ferenc. A színpadi Oberiryt igazgatója úrnak a szerkesztő: **Ódri Lehel és Ormai Ferenc.**

SZEMÉLYEK:

Brankovics György, Szerbia despotája, magyar főúr és a magyar koronakirály	Ódri L.	Magyar király	Majesty
Graf J. Sál	Pauli	Magyar főúr	Travena István
Lehel	Ellinger József	II. Murad, török szultán	Ellinger
Egy tanácsos	Tullán	Ximénisz aga, kincstör	Ormai
Egy a népből	Kacrinasky	1-ik) szerb asszony	Szalay
Szerbiai őrnagy, a magyar keresztény hadak kapitánya	Gonda	2-ik) szerb asszony	Szaboglyi
Hunyadi László	Klászai	Három nő	Viktorovics J.
	Szabó	Apri	Vidván István
		Mara, Brankovics leánya	Tanacsos
		Francia, Galgács	Dancó László

Főúrnak, tanácsosnak, fejezeteknek, ajándékok, kincstör, magyar keresztény hadak, nép és gyermekek mind két neműből, asszonyok, törökök, janácok magyar, szerb, török sereg, szerb nőt. Tördelvény: Honfőrd és az aljánál vidék. 187: 1453—1456.

Az első felvonásban: „SERB NEMZETI NÉPIES KÖLŐ” Előjáték az összes táncszínhelyen.

A 4-ik felvonásban előfordul

„Eszményi táncjátékot”

szereplője és beosztása Campill Frigyes, balladmester. Előjáték: Rotter Irma, az összes táncszínhelyen és a balladiskola növendékei.

☞ A nagy bűvésztől és az 1-és felvonásban előforduló szerb nemzeti népies KÖLŐ alatt egy külön színpadi zenekar is működik.

az új díszleteket festette Lehmann Mór, főmester. A csehírvényi balladiskola Pantoffel Jakab készítményei. A díszjelvényeket és faragott díszműveket Lingl Iván és Zimmermann, asszonyok, a képzőművészeti Közelik J. képzőmester készítette. A jelmezeket Gábor Gerő, főruhátárnok és Árvay J. a Tárna, nagy kir. udvari esküvői felügyelője által Klivár J. nő-szabó és Vorzimmer B., férfi-szabó készítette. A kiállításban Theodorovics István, akadémiás festő és a belgrádi real-tanoda rajz-tanárának korhű rajzai használtak.

Ma, kezdete 7 órakor, vége 10 után.

HELYÁRAK:

előadásul és I. emeleti páholy 20 frt. Maudemelési páholy 16 frt. Tördelvény és erkélyrak 5 frt. Földemelési szék 4 frt. Székemelési szék 3 frt. Maudemelési szék 1-és sorban 2 frt. 2-ik sorban 2 frt. 3-ik sorban 1 frt 50 kr. Földemelési szék 1 frt. 50 kr. Maudemelési szék 50 kr. Kézelt bűvésztől 50 kr.

Holnap, csütörtökön, május 21-én, bérletfolyamban:

ALFONZ UR.

Vígjáték 3 felv. Írta Dumas Stánder; fordította Paulay Rósa.

Közzétételre előző előadásul jegyet a színház előadásul színházban előadásul és csütörtökön jegyárakul színházban 4, e 10 — 12 frt. színház, előadásul színház 10 frt. Maudemelési páholy 8 frt 50 kr. Tördelvény és erkélyrak 2 frt 50 kr. Földemelési szék 2 frt — kr. Székemelési szék 1 frt 50 kr. Maudemelési szék 1-és sorban 1 frt 50 kr. 2-ik és 3-ik sorban 1 frt — kr.

Holnap 1874. Május 20-án színház előadásul színházban előadásul színházban 7 színház. Végül: **REKORD** színház.

A Brankovics György opera ősbemutatójának színlapja, 1874
Országos Széchényi Könyvtár, Színháztörténeti Tár

táncjátékot

Előadásul: **Rotter Irma**, az összes táncszínhelyen és a balladiskola növendékei.

A szerb nemzeti népies **KÖLŐ** alatt egy külön színpadi zenekar is működik.

A díszleteket festette Lehmann Mór, főmester. A csehírvényi balladiskola Pantoffel Jakab készítményei. A díszjelvényeket és faragott díszműveket Lingl Iván és Zimmermann, asszonyok, a képzőművészeti Közelik J. képzőmester készítette. A jelmezeket Gábor Gerő, főruhátárnok és Árvay J. a Tárna, nagy kir. udvari esküvői felügyelője által Klivár J. nő-szabó és Vorzimmer B., férfi-szabó készítette. A kiállításban Theodorovics István, akadémiás festő és a belgrádi real-tanoda rajz-tanárának korhű rajzai használtak.

Részlet a Brankovics György opera
ősbemutatójának színlapjáról

közrejátszott, nevezetesen Mihajlo Obrenović házasságkötése a magyar nemesi családból származó Hunyadi Júliával 1853. augusztus 1-jén. A darabot a magyar és a szerb közönség is lelkesedéssel fogadta. Az 1860. január 16-i előadásról, amely a magyar–szerb barátság jegyében zajlott, a *Magyar Sajtó* így számolt be: „Tegnap előadáskor (a Brankovics Györgyben) [Egressy Gábor] saját szerű és becses megtiszteltetésben részesült. A Pesten lévő nagyszámú szerb ifjúság ugyanis, élve az alkalommal, midőn a jeles színész éppen egy nagy történeti névvel bíró szerb hőst ábrázolt, aki Magyarország történetében is fontos szerepet játszott, tömegesen megjelent a színházban, s az ünnepelt művészt szerb és magyar szalagú koszorúkkal és virágbokrétákkal halmozta el. A művészt megjelenésekor hosszas és viharos üdvözlés fogadta. A »zsvió!« és »éljen« a legtestvériesebb egyesülésben majdnem öt percig tartott. Hallani lehetett „»zsvió magyar« és »éljen szerb« kiáltásokat is, miket még viharosabb tetszésnyilvánítások követtek a közönség minden osztálya részéről. A tetszésnyilatkozatok mindannyiszor ismétlődtek, valahányszor a darab folyamán a szerb és magyar nép testvéries egyesülésére történt célzás.” A szerb ifjúság Laza Kostić versével ajándékozta meg Egressyt, melyet az előadás után a koszorúkkal együtt adtak át neki. A *Magyar Sajtó* közölte a vers magyar fordítását is, melynek idézzük első versszakát (PÓTH 1981:131–132):

Híres álcás, hazád dísze,
Aki nagy művészetteddel
Elődidnek alakjait
Hamvaiból úgy kelted fel.

A színmű vidéken, több városban is műsoron volt, így Debrecenben, Nagyváradon, Újvidéken (KÁICH 1983: 184), Zentán (KÁICH 1987: 146), Zomborban (KÁICH 1975: 78), Nagybecskerekén és Szabadkán. Ez utóbbi városban többnyire Egressy főszereplésével tolmácsolták (GEROLD 1990: 189), ez a darab és *II. Rákóczi Ferenc fogsága* „hihetetlenül hosszú kort ért meg a szabadkai (s nyilván általában a vidéki) színpadon, noha minden színházba járó ember látta legalább kétszer”. (GEROLD 1990: 247) Belgrádban 1862-ben a Horvát Színház társulata (KOVIJANIĆ 1971: 95), majd 1868. június 10-én belgrádi színészek adták elő (SREJOVIĆ 1993: 60). Az újvidéki Szerb Nemzeti Színház előadásaihoz kapcsolódóan fennmaradt az 1863. október 16-án Nagybecskerekén tartott előadás színlapja,⁶ amely három nyelven – szerbül, magyarul és németül – hirdette az előadást. Azt is megemlíjtük, hogy főként a kiegyezés (1867) utáni években előfordult, hogy a szerb sajtóban negatív kritika érte a darabot (PÓTH 1981: 133–134).

⁶ A színlapot a Pozorišni muzej Vojvodine gyűjteményében őrzik.

Erkel Ferenc 1868 májusában kezdett dolgozni a *Brankovics György* c. operán, melynek librettóját Obernyik drámája nyomán Ormai Ferenc⁷ és Odry Lehel⁸ operaénekesek írták. A zeneszerző a címszerepet kezdetből fogva Odrynak szánta, és az ő hangjához igazodva írta. A négyfelvonásos opera története röviden a következő:

Brankovics György a törökök elleni harcban Hunyadi János szövetségese. Közben a törökök békekötést ajánlanak neki, de ő nem fogadja el, hanem harcot indít ellenük. Brankovics lánya, a szépséges Mara ezalatt titokban az ifjú Murat nagyvezírral találkozik. Később Brankovics fogadja a török küldöttséget, akinek vezetője ugyanaz az ifjú vitéz, akivel Mara találkozott. A fejedelem végül mégis elfogadja a törökök ajánlatát, és békét köt velük. A törökök azonban biztosítékként két fiát, Istvánt és Gergőt magukkal viszik. Ezután a Hunyadi vezette csapatok Brankovics segítségével nélkül is diadalt arattak a törökök fölött. Brankovics most már nem változtathat döntésén, nem állhat át Hunyadi oldalára, mert fiai életébe került volna. Eközben Mara arra kéri Muratot, hogy engedje vissza öccseit apja várába. A nagyvezír hajlik a kérésre, Cselebi aga azonban – akinek a két fiút vissza kell kísérnie a fejedelemhez – útközben megvakította őket. Ezért a fejedelem bosszút esküszik. Brankovics átállt a Hunyadiakhoz, s megtámadta a törököket. Közben meghalt I Mehmed, s a török szultán utódja II. Murát néven a nagyvezír lett, aki harcba indult Brankovics ellen, hogy megtorolja árulását. A szerb csapatok legyőzik a törököket, de a harcban Brankovics halálosan megsebesül, így hozták Murát sátrába. A fejedelem megbánja árulását, gyermekeit Hunyadi Lászlóra bízta, majd Mara és megvakított fiai karjai között hunyja le szemét.

Erkel az ősbemutató rendezésére a Nemzeti Színház drámai tagozatáról Molnár Györgyöt⁹ kérte fel. A nagy és szokatlan előkészületekre a sajtó is felfigyelt, így az *Atheneum* 1874. március 12-én arról írt, hogy Molnár Belgrádból fegyverábrázolásokat és jelmezrajzokat kért (LEGÁNY 1975: 99) Továbbá közli, hogy a mű „előadására nagy művészi és gépészeti intézkedések folynak; az utóbbiak közé tartozik a padlásfüggönyök föllebb emelése. A díszítést Lehmann úr eszközöli; a jelmezek Nándorfehérvárról hozatandó minták és rajzok után készülnek.” (ATHENEUM 1874: 697)

⁷ Ormai Ferenc (1835–1876): énekes (bariton), műfordító. 1866-tól számos operát az ő fordításában mutattak be.

⁸ Odry Lehel (1837–1920): énekes (bariton), operarendező. Erkel valamennyi operájának bariton szerepét énekelte.

⁹ Molnár György (1830–1891): színész, rendező, színházszervező, színházigazgató, színháztudományi és szépíró. A látványos színpadi produkció első meggyőződéses képviselője volt Magyarországon. Egyenrangúan kezelte a szöveget, a zenét, a tömegmozgatót, az illúziókeltő színpadi környezetet, a világítást, a hanghatást. 1870 és 1875 között a Nemzeti Színház tagja volt.

A gondosan és körültekintően előkészített (1874. május 20-i) bemutató színlapján fel is van tüntetve, hogy „1-ső rendkívüli előadásul, egészen új kiállítással”. A színlapon a díszletek és a jelmezek tervezésén és kivitelezésén dolgozó személyek neve is szerepel: így a díszletfestő Lehmann Mór neve, a kasírozó, a díszjelvények és faragott díszművek készítőjének neve, a kárpitosmester, a női és férfiszabó neve. Végül kitűnik, hogy: „Theodorovics István akadémiai festőnek és a belgrádi reáltanoda rajztanárának korhű rajzai használtattak.” Az is fel van tüntetve, hogy: „A nagy hadmenet – és az 1-ső felvonásban előforduló szerb népies KÓLÓ alatt egy külön színpadi zenekar is működik.” Valóban szokatlannul nagy előkészületekkel és gonddal vitték színre a *Brankovicsot*. Különösen szembetűnő a nagy igyekezet, ha figyelembe vesszük, hogy abban az időben „nem volt követelmény, hogy minden darabhoz új díszlet készüljön. A rendező felvázolta a játékhoz szükséges teret, majd kiválasztotta a szerzői utasításnak megfelelő díszletfajta: rokokó szalont, lugast, erdőt és így tovább. Ezért a színházak nem készítettek új meg új díszleteket, csak egy-egy megkopott darabot kellett lecserélniük. Az új bemutatóhoz általában a raktárból vették elő a megfelelő típusképzetet. Ha a premierre mégis új díszletek és jelmezek készültek, azt még a század végén is reklámozták [...] Csak a legnagyobb társulatok, a párizsi, bécsi operaházak készítettek új bemutatóhoz szinte mindig új színpadképeket, de akkor is csak a szokásos típusokat, nem törekedve a darab egyéni hangulatának kifejezésére, legfeljebb arra, hogy milyen korszakban játszódik a történet”. (SZÉKELY II.: 373)

Ezeknek a tényeknek az ismeretében még nagyobb jelentősége van annak, hogy a rendező a díszletekhez Belgrádból kért vázlatokat, amelyek így nemcsak hogy újak voltak, hanem autentikusak is. Molnár György jól tudta, hogy erre a feladatra színházi területen is jártas, szerb művészt kell felkérni.¹⁰ A díszleteket Todorović vázlatai alapján Lehmann Mór¹¹ díszletfestő festette, aki 1866-tól dolgozott a Nemzeti Színház számára. A Magyar Állami Operaház gyűjteményében a Todorović-vázlatoknak sajnos csak kis töredéke lelhető fel. Mindössze a Belgrád várát ábrázoló két kis méretű akvarell maradt fenn, melyeket háttérfüggöny festéséhez küldött a művész. A vázlatok jelzetlenek, azonban a *Belgrád vára a jelenben* (I. kép) címűn fent középen piros ceruzával a 13. szám szere-

¹⁰ Stevan Todorović felkérésével kapcsolatban eddig írásos dokumentumot nem találtunk.

¹¹ Lehmann Mór (1818–1877): díszletfestő. Drezdában született, és ott kezdte díszletfestői munkásságát. 1843-tól Bécsben működött, először a Carltheaterhez szerződött, 1850-ben pedig a Burgtheaternél udvari festőnek nevezték ki. 1865-ben költözött Pestre, itt megnyitotta az első díszletfestő műhelyt, és hamarosan kiérdemelte az „állami színházak díszletfestője” kinevezést. Rendkívül látványos, de drága díszleteit a közönség nagy tetszéssel fogadta. A Nemzeti Színház 1866-tól dolgoztatott Lehmann-nal. Műterme a régi Nemzeti Színház melletti ház padlásterében volt.

pel, és az ELSŐ MAGYAR/SZÍNHÁZÜGYNÖKSÉG/PESTEN pecsét, amely a külföldről hozott anyagon szokott előfordulni. A vázlaton szerepel még a „M. KIR. OPERA-HÁZ” pecsét. A finom színvilágú, nagyon aprólékosan kivitelezett akvarell a város legjellegzetesebb részletét, a kalemegdáni várat ábrázolja.

A másik vázlat felirata: „Belgrád vára a 15-dik században” (II. kép), fent középen pedig piros ceruzával a 12. szám és ugyancsak a „M. KIR. OPERA-HÁZ” pecsétje látható. A 15. századi Belgrádot két hajó hatalmas vitorlái takarják el, így a város jellegzetes részletei nem ismerhetők fel.

Felmerül a kérdés, hogy ha az opera szövegekönyvében Brankovics székhelyeként Szendrő/Smederevo szerepel, az események itt játszódnak, a művész miért Belgrád látképét dolgozta ki. Feltételezzük, hogy senkit sem zavart ez a csere, mivel a 19. század színházi világában nem tartották magukat szigorúan a történelmi tényekhez, másrészt azért is, mert a 19. században Belgrád volt a szerb kultúra és politikai hatalom központja.

Todorović szerzőségével kapcsolatban első pillantásra megtévesztők lehetnek a magyar feliratok. Azonban tudjuk, hogy a művész 1837-től Szegeden élt, és ott végezte el a gimnáziumot, tehát számára természetes lehetett a magyar felirat. Továbbá azt is fontos megemlíteni, hogy gyakran járt Pesten, és ismerte a pesti és a budai színházi életet. 1869-ben egyik bécsi útja alkalmával, amikor többek között a belgrádi Narodno pozorište számára függönyterveket rendelt, Pesten is megállt, erről így ír önéletrajzában (magyarra fordította Baranyi Anna, eredeti szöveg: TODOROVIC 1951: 43–44):

„Pesten megálltam, és ott éjszakáztam. Az Angol Királynő kávéházban szerb ismerőseimmel találkoztam, amikor színházi témáról beszélgettünk, elmondták, hogy Budán a Molnár Színházban a tagok között van egy Várhídi nevű szerb is, akiről a kritika nagyon jól vélekedik, sőt a híres Egressy méltó utódjának tartják. Ezért másnap is Pesten maradtam, és tíz óra körül átmentem Budára, egyenesen a Molnár Színházba. Várhídi próbán volt. Megvártam a próba végét, és amikor kifelé jött, szerbül szólítottam meg, amire ő örömmel válaszolt: »Szerb vagyok, kedves uram, a nevem Bačvanski.« Amint ezt kimondta, eszembe jutott, hogy volt ilyen nevű iskolatársam Szegeden, és megkérdeztem tőle, hogy emlékszik-e Stevan Todorović nevű iskolatársára. Erre ő felém futott és átölelt. »Hát te vagy az, kedves Stevan! Nagy örömömre szolgál, hogy felkerestél.« Erre rögtön elmondtam, hogy Belgrádban most alakul a szerb Narodno pozorište (Nemzeti Színház), és szerb ismerőseimtől értesülve jöttem, hogy megkérdezzem, volna-e kedve szerb színész lenni szerb színpadon. Belgrádban van egy Bizottság, ennek én is tagja vagyok, és ha van kedve Szerbiába jönni szerb színésznek, én még ma elküldöm a telegramot a jelentkezéséről. Bačvanski könnyes szemmel mondta: »Kedves barátom, nagyon boldog leszek, ha a szerb Nemzeti Színház tagja leszek.« Aznap elküldtem a telegramot a Bizottságnak, amely rögtön vá-

laszolt, hogy Bačvanskít felveszik a Narodno pozorištébe (Nemzeti Színházba). Bačvanski rögtön otthagyta a magyar színházat, és Belgrádba sietett.”¹²

Az akvarellek kidolgozása is egyértelműen iskolázott és tehetséges művészre vall. A *Belgrád vára a jelenben* című munka színvilágában, szerkesztésében, finom, aprólékos kidolgozásban hasonlóságot mutat a belgrádi Narodni muzej gyűjteményében található *San Stefano gledan sa mora* (1888) és *Nikopolj pred zauzeće od rusa* (1877) című Todorović-munkákkal. Tehát mind a színlapon olvasható információ, mind az összehasonlításra szolgáló művek alapján a jeltelen *Belgrád vára a jelenben* és a *Belgrád vára a 15. században* vázlatokat Stevan Todorović alkotásának tartjuk.

A *Brankovics György* bemutatójához készült jelmezekkel kapcsolatban elsősorban ki kell emelnünk, hogy a korszakra jellemzően a színész maga gondoskodott színpadi ruháiról. A vidéki színházaknál például az alkalmazás elengedhetetlen előfeltétele volt, hogy az előadóművésznek saját ruhatára legyen. Az is gyakran előfordult, hogy a város egyik jómódú hölgye ruházta föl a primadonnát. Ezt bizonyítandó, Blaha Lujza naplójából idézünk egy részletet. Szabadkán, 1864 októberében, a következőt jegyezte le: „Társaságba is gyakran járunk; engemet sokat invitálnak ebédre, ozsonnára; különösen Vojnits Gábrisné, aki már több selyemruhákkal is megprezentelt, és Markuliné tekintetes asszony, aki gyakorta kistaféroz, amikor új szerepre készülök.”¹³ Csak a század végére vált

¹² „U Pešti se zadržim da prenoćim. U kafani kod Engleske kraljice sastadoh se sa nekolicinom naših Srba, koji mi saopšte, kad je bila reč o pozorištu, da se u Budimu, u Molnarovom pozorištu, nalazi medju članovima i jedan Srbin, pod imenom Varhidi, i da se kritika o njemu veoma povoljno izražava, šta-više da ga smatraju za dostojnog naslednika čuvenog glumca Egrešija. Ovoga radi ostanem u Pešti još sutra dan, te oko deset sati predjem u Budim i odem pravo u Molnarovo pozorište. Varhidi je bio na probi. Sačekam svršetak i pri izlazu sa probe oslovim ga srpski, na što mi on radosno odgovori: »Srbin sam, dragi gospodine, i zovem se Bačvanski«. Čim to čuh setih se da sam pod tim imenom imao školskog druga u Segedinu, pa ga zapitam da li se seća da je u Segedinu imao školskog sadruha Stevu Todorovića, na šta on pritrči k meni i zagrli me. »Pa ti si, dragi Stevane! Učinio si mi veliku radost što si me potražio.« Na to mu odmah saopštim da se u Beogradu sada podiže Narodno pozorište, i da sam zato i došao po obaveštenju nekih Srba da ga zapitam da li bi bio voljan da postane srpski glumac na srpskoj pozornici. U Beogradu sad postoji odbor za tu svrhu, u kome sam i ja član, pa ako je voljan preći u Srbiju i biti srpski glumac ja bih ga odmah još danas prijavio telegrafski. Bačvanski sa suznim očima odgovori: »Dragi prijatelju, biću veoma srećan ako postanem član Srpskog narodnog pozorišta.« Istog dana otpravih telegram Odboru, koji mi istog dana odgovori da Bačvanskog prima za člana Narodnog pozorišta. Bačvanski je odmah zatim napustio Madjarsko pozorište i pohita u Beograd.”

¹³ *Blaha Lujza naplója*. Közreadja Csillag Ilona. Bp., 1987. 42.

lassan elfogadottá, hogy történeti és népi tárgyú színműveknél a színház készítesse a jelmezeket, esetleg hozzáértő tervező művész közreműködésével, azonban továbbra is a színész és a rendező ízlése volt a döntő. (SZÉKELY II.: 383)

A kor szokásait figyelembe véve még nagyobb jelentősége van annak, hogy a *Brankovics*-operához új jelmezek készültek, méghozzá Belgrádból érkezett vázlatok alapján. A jelmeztervek többsége elkallódott, akárcsak a díszlettervek. A Magyar Állami Operaház Archívumának gyűjteményében fennmaradt, az 1874-es ősbemutató jelmezeihez használt anyagból két akvarellt és két ceruzarajzot tulajdonítunk Todorovićnak. A rendkívül sok szereplővel előadott opera színlapján 18 szereplő van név szerint feltüntetve, rajtuk kívül még főurak, fegyveresek, ajtónállók, apródok, testőrök, magyar keresztes hadak, nép és gyermekek mindkét nemből, zenészek, törökök, janicsárok magyar, szerb, török sereg, szeráj-nők népesítették be a színpadot. Todorović, aki színházi területen is tevékenykedett,¹⁴ és ismerhette a *Brankovics*nak a színműváltozatát is a belgrádi előadás alapján, bizonyára egész sorozat jelmeztervet küldött.

A 4. számot viselő lapon két terv látható, egyik Maráé, a másik egy népi nőalaké (III. kép). Mindkét jelmez egy nagyobb méretű lapról van kivágva, majd egymás mellé ragasztva. Az „a) Mara” és a „b) népalak” felirat is a ragasztással egyszerre került a lapra. A „M. KIR. OPERA-HÁZ” bélyegző megegyezik a Belgrád várát ábrázoló akvarelleken láthatóval, ami szintén azt igazolja, hogy a két jelmezterv a díszlettervekkel egybetartozó anyag részét képezi. A szerző stílusa is azt támasztja alá, hogy egy kéz munkájáról van szó. Akárcsak a díszlettervek, a jelmeztervek is rendkívül finom színvilágúak, és különösen Mara vonja magára a tekintetet kecses alakjával és ruházatának nemes színvilágával. Mara jelmeze hosszú, hátul uszályos zöld színű ruha, továbbá térd alatt érő sárga színű himzett köntös, amelynek, a középkori öltözkéhez hasonlóan, hasított ujjja van. Fején azonban nem középkori ékköves fejdísz, hanem főkötőt visel. A népi nőalak öltözéke bő ujjú, bokáig érő fehér ruha, kötény és térdet eltakaró díszes ujjatlan köntös. Fején kis sapka van. A két jelmez alapján arra következtethetünk, hogy a tervek a korabeli viselet alapján készültek. Todorović 1867-ben a Szerb Tudós Társaság megbízásából bejárta Szerbiát, hogy anyagot gyűjt-

¹⁴ Todorović színházi tevékenységével kapcsolatban lásd bővebben:

Vanja KRAUT: *Scenografi Narodnog pozorišta u Beogradu do 1914. godine*, Godišnjak grada Beograda, Knj. XIV, 1967, 317–328.

Mirjana SAVIĆ: *Slikar Stevan Todorović u Narodnom pozorištu*, Naučni skup povodom jubileja najstarijeg Beogradskog teatra, Srpska akademija nauka i umetnosti, Naučni skupovi, Knjiga LXXXVI, Odeljenje likovne i muzičke umetnosti, Knjiga 4., Beograd, 1997, 329–333.

Olga MILANOVIĆ: *Pozorišne vizije Steve Todorovića*, Teatron, Beograd, 1977, god. XXII. Br. 100, str. 37–44.

sön a Moszkvában megrendezésre kerülő etnográfiai kiállításra. (KUŠOVAC, VRBAŠKI, GRUJIĆ, KRAUT 2002, 36–37) Todorović tehát a korabeli szerb népi viseletet jól ismerte, és a török viselettel is találkozott.

A két szerb népviseletű férfit ábrázoló rajzok – *Szerb nemes* és *Szerb polgár*¹⁵ – elsősorban nagyobb méretük tekintetében különböznek az akvarellektől. Maga a ceruzarajz-technika is elgondolkodtató, hiszen a jelmeztervek esetében fontos kellene, hogy legyen a szín, főként a népviseletek esetében. Lehetséges, hogy az összes jelmezhez készült volna grafitvázlat is? Van még egy apróság is, amire felfigyeltünk: a rajzokon látható M. KIR. OPERAHÁZ KÖNYVTÁRA pecsét későbbi időből származik, mint az, amelyik az akvarelleken tűnik a szemünkbe: „M. KIR. OPERA-HÁZ”. Talán később vették őket leltárba? Analógiát keresve a két rajzot összehasonlítottuk a belgrádi Narodni muzej gyűjteményében található

Stevan Todorović: Szerb nemes, 1867 (?)

Stevan Todorović: Szerb polgár, 1867 (?)

¹⁵ A rajzokon cím nincsen feltüntetve, a Molnár Árpád másolatain szereplő címetek vettük át.

népviselőbe öltözött férfit ábrázoló Todorović-rajzzal¹⁶ –, a két munka között az alakok beállításában és a rajz technikájában is hasonlóság mutatkozik. Milena Vrbaški művészettörténész, a Matica Srpska Galéria 19. századi gyűjteményének vezetője szerint is egészen biztos, hogy Todorović-rajzokról van szó. Annak lehetőségét is felvetette, hogy a rajzok 1867-ben készültek, vidéki gyűjtőkörúton, a moszkvai kiállításra, és az e célra szánt anyagból maradtak vissza.¹⁷

Az emlékanyag másik részét képezik a kivágott fametszetek és színezett könyvnyomatok, amelyek szintén kettesével vannak egymás mellé ragasztva, mint a két akvarellal készült jelmezterv. A 3. számú Knez Lazar és Stefan Visoki despota mellképét ábrázoló színezett könyvnyomatok láthatók. A két uralkodó portréja Adam Stefanović (társszerző Pavle Čortanović) 1871-ben kiadott *Szerb uralkodók tablója Nemanjától máig*¹⁸ című színezett litográfiai lapról származnak. Feltehetjük a kérdést: Todorović vajon miért küldte el az említett két uralkodó portréját, amikor ezek nem szerepelnek az operában? Minden bizonnyal azért, mert Jakov Ignjatović történelmi regényéből indult ki, amelynek története Car Lazar és Murat szultán háborújával kezdődik.

A 7. számú egy népművészeti egészalakos ábrázolását láthatjuk, mellette pedig polgári öltözékű lány van derékig ábrázolva. Végül egy számozatlan lapon parasztnő egészalakos képe látható. A metszetek eredetének felkutatása folyamatban van. Az bizonyos, hogy az opera bemutatójának alkalmából kerülhettek a rendező kezébe, ugyanis sorszámozva vannak, és ezeken is ugyanaz a „M. KIR. OPERA-HÁZ” pecsét látható, mint a már említett akvarelleken. Egész biztos, hogy Stevan Todorović küldte a rendezőnek, mint a már említett Knez Lazar és Stefan Visoki despota mellképeit ábrázoló litográfiákat is.

Ezzel bemutattuk az 1874-es ősbemutató fennmaradt díszlet- és jelmezterveit. A Stevan Todorović-vázlatoknak, a színlapon feltüntetett értékes információknak és a sajtóban megjelent híreknek köszönhetően betekintésünk van az ősbemutató szcenikai jellegzetességeibe. A nagyszabású, rendkívüli lehetőségeket tartogató opera színrevitelében Molnár György rendező teljesen új felfogást képviselt, többek között célja volt az autentikus díszletek és jelmezek megalkotása. Már az eddig felkutatott anyag alapján is Molnár rendezését és Stevan Todorović díszlet- és jelmezterveit a magyar és az európai szcenikatörténet szempontjából is rendkívül jelentősnek tartjuk.

¹⁶ Leltári szám 266/3

¹⁷ Az 1867-ben, a moszkvai etnográfiai kiállításra került anyag egy részét 2005-ben a belgrádi Etnográfiai Múzeum bemutatta. Bővebben lásd a kiállítás katalógusát: Kolekcija jesen/zima 1867, Srpska kolekcija iz Ruskog etnografskog muzeja u Sankt Peterburgu, Etnografski muzej u Beogradu, Ruski etnografski muzej Sankt Peterburg, 2005

¹⁸ Adam Stefanović (társszerző Pavle Čortanović): Tablo srpskih vladatelja od Nemanje do danas, színezett könyvnyomat, 1871

Ismeretlen művész: Férfi népalak és polgári lány

Ismeretlen művész:
Női népalak

A későbbiek során a felújított előadások rendezőinek Stevan Todorović vázlatai kiindulópontot jelentettek a jelmezek és talán a díszletek készítésekor is. Ezt bizonyítja a Molnár Árpád színházi díszletfestő szignójával ellátott jelmeztversorozat, közöttük a négy fennmaradt Todorović-jelmezterv alapján készültekkel. Röviden bemutatjuk a Molnár-sorozatot, mert egészen biztos, hogy alkotója előképként felhasználta Todorovićnak az akkor még meglévő jelmezterveit is.

Molnár Árpád sorozata az 1889 februárjában Gustav Mahler művészeti igazgatósága alatt újra színpadra került *Brankovics György* operához készült.¹⁹ Amint már korábban említettük, a Magyar Állami Operaház Archívumának gyűjteményében 24 darab vegyes technikájú jelmezterv található, többségük Molnár Árpád-szignóval van ellátva. A kollekciónak tehát szinte az összes szereplő jelmezét tartalmazza. Elkészítésükhöz nagyrészt az 1874-es ősbemutató jelmeztervei szolgáltak előképként. Erre utal a *Mara* (IV. kép) és a *Szerb lány*²⁰

¹⁹ Molnár Árpád jelmezterveit Wellmann Nóra, a Magyar Állami Operaház Archívumának vezetője 1889-re datálta. Korábban, az 1993-as centenáriumi kiállításon a *Mara díszöltönyben* jelmezterv 1908-ra volt datálva.

²⁰ Molnár sorozatában a Todorović Népalakja nyomán festett jelmez a Szerb lány címet kapta.

(V. kép) jelmeze, ezek előképe a már tárgyalt két Todorović-akvarell. A *Szerb nemes* (VI. kép) és a *Szerb polgár* (VII. kép) elnevezésű jelmezek a ceruzarajzok alapján készültek. Újságból kivágott fametszetek felhasználásával pedig a női és a férfi *Szerb népalak* (VIII. és IX. kép) jelmezét festette. A színes előképek felhasználásakor Molnár a színezés szempontjából is gondos másolatokat készített. Megállapítjuk, hogy hat jelmeztervnek bizonyítottan megvan az előképe, feltételezzük, hogy a többinek is, vagy legalább a többségüknek úgyszintén megvolt. Az 1874-ből származó anyag számozása – 3., 4., 7., 12. és 13. – is arra utal, hogy több vázlat készült. Figyelembe kell venni, hogy a vázlatok a Magyar Királyi Operaházba a Nemzeti Színházból kerültek át – legkorábban 1884-ben, tíz évvel a *Brankovics* ősbemutatója után. Bizonyára akkor még nem a megőrzésre érdemes gyűjtemény részét alkották, hanem a díszletek és a jelmezek kivitelezéséhez felhasznált anyagként voltak számontartva.

Molnár Árpád nagyobb méretű vegyes technikával készült munkáinak gazdag színvilága figyelemreméltó, a figurákat azonban gyakran anatómiai aránytalanságok jellemzik és némelyiknek a beállítása is ügyetlen. Persze vannak közöttük nagy gonddal és odafigyeléssel megfestett darabok is, mint például a *Mara díszöltönyben* című jelmezterv, amely a magyar nézőben Szent Erzsébetnek historikus festményekről ismert alakját idézi fel, orientális elemekkel is ötvözve. Mara beállításában a jellemábrázolás szándéka is megnyilvánul, fenséges uralkodói alakja egyben szelíd és jóságos is.

A harcosok jelmeztervei – beleértve a szerb és a török uralkodó jelmezét is – népi öltözetet mintáznak. Harci szerepükre inkább az oldalukon viselt tör, kard vagy szablya utal, páncél csak a török szultánon van. A török világot idézi az indiai háremhölgy és a háremőr is, aki az operában mellékszerepe ellenére gyakran szóhoz jut. A szerb és török jelmeztervek egyúttal az orientalizmus hatását, a Kelet iránt való érdeklődés megélnkülését dokumentálják a népviselet alapján készült rendkívül színes és részletekben gazdag jelmezek révén.

Mara és a szerb udvarhölgy jelmezei kivételt képeznek: nem a korabeli népi, hanem a polgári viselet jellegzetességeit mutatják – kivéve a Mara török jelmezét.

Erkel Ferenc *Brankovics György* c. operája az évszázadok óta tartó magyar–szerb kapcsolatok fontos dokumentuma; mindez nemcsak az opera zenéjében – például a szerb kóló elemeinek felhasználásában –, hanem az opera rendkívül körültekintő színrevitelében is kifejezésre jutott. Az 1874-es bemutató, valamint az 1889-es felújítás díszleteinek és jelmezeinek tervezésekor a szerb és török nemzeti jellegzetességek hangsúlyozása, a korhangulat érzékeltetése, a helyi színek, azaz a couleur locale visszaadása volt a fontos. Megállapíthatjuk tehát, hogy Molnár György rendezőnek és Stevan Todorović festőművésznek köszönhetően a *Brankovics György* c. opera ősbemutatója szcenikatörténeti szempontból kiemelkedő értéket képvisel.

IRODALOM

- ATHENEUM 1874. II. évfolyam, 11. szám, Budapest.
- GEROLD László 1990. *Száz év színház. Dráma és színjátszás Szabadkán a XIX. században (1816–1918)*. Újvidék.
- KÁICH Katalin 1975. *A zombori magyar színművészet története és repertórium 1825–1918*. Újvidék.
- KÁICH Katalin 1983. *Az újvidéki magyar nyelvű színjátszás története és repertórium 1836–1918*. Újvidék.
- KÁICH Katalin 1987. *A zentai magyar nyelvű színjátszás története és repertórium 1833–1918*. Újvidék.
- KERESZTURY Dezső 1975. *Az önálló magyar opera és balett-szcenika kialakulása* = Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, Budapest.
- KOVIJANIĆ, Gavriilo Dr. 1971. *Gradja Arhiva Srbije o Narodnom pozorištu u Beogradu 1835–1914*. Arhiv Srbije, Beograd.
- KUŠOVAC, Nikola, VRBAŠKI, Milena, GRUJIĆ, Vera, KRAUT, Vanja 2002. *Stevan Todorović 1832–1925*. Narodni muzej Beograd – Galerija Matice srpske, Novi Sad.
- LEGÁNY Dezső 1975. *Erkel Ferenc művei és korabeli történetük*. Zeneműkiadó, Budapest.
- PÓTH István 1981. *A magyar népszínmű a szerb színpadokon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZÉKELY György (szerk.) 2001. *Magyar színháztörténet II. 1873–1920*, Magyar Könyvklub – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest.
- SREJOVIĆ, Dragoslav (szerk.) 1993. *125 godina Narodnog pozorišta u Beogradu*. Galerija Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd.
- TODOROVIĆ, Stevan 1951. *Autobiografija*. Matica srpska, Novi Sad.

New Data on the World Premiere of the Opera Brankovics György by Ferenc Erkel, in Budapest (Concept designs by Stevan Todorović)

Ferenc Erkel entrusted György Molnár to stage the world premiere of his opera *György Brankovics* (1874); Molnár was the first strong supporter of spectacular stage performances in Hungary. He asked to be sent concept designs from Belgrade in order to create authentic stage scenery and costumes, and these were drafted by Stevan Todorović a Belgrade painter, who was at home in the theatre as well. Todorović's designs have been preserved only fragmentarily; nevertheless, on the basis of material so far found, we find that both Molnár's staging and Stevan Todorović's stage and costume designs are of great significance in both the Hungarian and the European history of scenic art.

Keywords: Ferenc Erkel, György Molnár, Stevan Todorović, Árpád Molnár, opera, costume designs, stage designs, Belgrade, Budapest